

Передмова.

Хоч угорські Русини не відділені від нас ніякою неперехідною границею, то про них пишеть ся в нас дуже мало, а знаєть ся ще менше. Причина того цілком зрозуміла: Ненастанна боротьба з нашими найближшими сусідами Поляками коло піднесеня нашого народа в Галичині на кождім полі та коло увільвєня його з під довгого польського панованя займає увагу всеї нашої сьвідомої інтелїгенцїї та вичерпує всі наші сили на ту боротьбу. Не диво про те, що в нас по просту нема часу думати тепер про наших братів поза Галичиною. І сей стан мусить тревати доти, доки ми не вибємо ся на верх, доки не станемо панами на своїй власній землї. Тодї зможемо подумати й про наших закарпатських братів...

Тоді зможемо подумати... Ба, але чи придадуться тоді на що наші думки? Чи буде тоді ще ким займатися на Угорській Русі? На це трудно тепер відповісти. Ми можемо тут зазначити тільки це, що: 1) Інтелігентні угорські Русини втрачали цілковито народне почуття і не стараються підносити народ ні матеріально, ні морально, а коли деякі одиниці й роблять це, то або цілком по дитинному, або дуже невміло. 2) Інтелігентні угорські Русини втрачали також усяке почуття єдності з иньшими Русинами, а в першій лінії з нами, Галичанами. Через те вони не вважають потрібним переступати границі Угорщини, заглядати бодай часом до нас, придивлятися нашому життю, та прищеплювати в себе те, що найдуть у нас корисне. А найшло-б це вже в нас не одне таке, що й їм придалось би. Та проти їх волі трудно нам що порадити, особливо в теперішніх часах. 3) Угро-руські селяне бідніють безнастанно і виходять безнастанно зі своєї батьківщини цілими масами, щоби знайти собі ліпшу долю за морем, в Америці (Злучені Держави, Канада, Бразилія). Може прийти отже до того, що за якийсь час вони винесуться зовсім, а коли яка їх частина й лишить ся, то

пропаде для нас, бо потоне в мадярськiм морi, винародовить ся цїлковито. Тодї не тїльки ми, але нїхто вже не зможе їм прийти в помiч...

З другого боку все таки проблискує бодай маленька iскорка надїї, що до того не прийде, бодай не так скоро. Мадярське правительство, хоч не прихильне пiднесеню яких небудь славянських народiв, отже й Русинiв, спостерегло, що з таких горожан, якi не можуть навіть оплатити податкiв, йому нема нїякої користи. Воно постановило проте бодай що небудь зробити, щоби трошки пiднести угорських Русинiв. Тому й поставило було окремого свого комiсаря в особi Егана — якого працю тепер друкуємо — що мав виключно займатися полiпшенем долi Русинiв. Еган вiддав ся цїлковито своїй задачі i зробив уже дуже багато в тiм напрямi — скiльки можна було зробити в такiм короткiм часi одному чоловікови — та на жаль смерть не дозволила йому докiнчити розпочатого дiла. Доси на його мiсци нема нїкого; коли правительство найде на нього вiдповiдного чоловіка, тодї ми можемо мати надїю, що угорськi Русини не пропадуть скоро; коли не найде, або не схоче дальше Русинами займатися

ся, тоді угорські Русини цілком певно загинуть...

А можна-б при добрій волі поліпшити долю угорських Русинів. Хоч земля, заселена ними, гірська, отже і неврожайна, то можна їх піднести иньшими способами. Купелеві заведеня, яких можна б позакладати багато на Угорській Руси, бо в для того підстави, принесли-б для околичних селян не малі зарібки. Промислові школи, особливо для виробів із дерева, до чого у населеня є вроджений талан, принеслиб йому також не малу користь. Піднесенє ткацтва, годівлї худоби, дробу, молочарство, пасічництво, гончарство і т. и. підпирані правительством, поставилиб також Русинів на ноги. Та се все можливе булоб лише тоді, як би правительство не тільки підпомагало Русинів, але і приборкало якось їх найбільших визискувачів, Жидів, про що так докладно говорить у своїй праці Етан. Та чи схоче воно зробити се при теперішних обставинах в Угорщині, де Жиди запанували на цїлій лїнії — се знов питанє, на яке тепер трудно дати відповідь.

Богато річий, піднесених у праці Етана дїють ся також у нас, особливо в горах, між тими нашими Русинами, що

сусівають із угорськими. Ми друкуємо проте отсю книжечку не тільки для того, щоби зазнайомити нашу суспільність із теперішнім економічним положенням угорських Русинів, але й тому, щоби звернути її увагу на подібні відносини в нас; їх доконче треба викорінити, коли не хочемо, щоби в найблизшій часі і наші Гуцули, Бойки та Лемки попали в таке положення, як угорські Русини.

В. Г.

Кілька слів про автора сеї книжечки.

Автор отсеї книжечки, Едмунд Еган, помер у шпиталі в Унгварі дня 20 вересня сього року. Хоч він сам не був Русин і не признавав ся до руської народности, то його імя звязане дуже тісно з Угорською Русею. Сімя покійника походила з Ірляндії, а його дід прийшов на початку 19 віку на Угорщину і поселив ся там. Його батько Едвард, що мав крім Едмунда ще й другого сина, Альфреда, купив собі маєток у Бороштянкові, який перейшов опісля в спадщині на синів. Едмунд родив ся 1841 р. в Чакторні, учив ся з разу дома, а гімназьяльну матуру зложив у Сомбатгельській гімназії. Від 1869—1871 був практикантом господарства в однім саксонськім маєтку. В 1872—1874 учив ся господарства у Відні і Галлі. В 1875 р. був практикантом го-

сподарства в Чехах, а опісля адміністратором великого маєтку в Прусах. Від 1881 р. заряджував своїм власним маєтком у Бороштянкові (ком. Ваш). В 1883 іменовано його інспектором молочного господарства в Угорщині. Від 1890—1897 заряджував маєтком своєї жінки в Прусах. В 1897 р. вернув знов на Угорщину, а коли з почину угорського правительства розпочались заходи над поправою економічного стану угорських Русинів, міністерство іменувало його делегатом для переведення сеї акції, і на тім становищу робив він безупинно до смерті. Акція правительства розтягала ся з разу тільки на Берегський комітат, пізнійше розширилась на Марамороський і Унгський, а поволи мала перейти й на інші комітати, заселені Русинами, в першій мірі на Земплин. Два роки тому назад виступив Еґан із обширним меморіялом до правительства, де вказав на причину бідноти Русинів і на способи зарадження злу. В меморіялі виступив він головню проти Жидів, яких між Русинами дуже багато і які й зруйновали їх своїми найріжноріднішими штучками та обманами. Се наробило Еґанови багато ворогів, особливо між Жидами, панами Угорщини — було причиною інтерпеляції

в соймі і предметом дисциплінарки проти Етана. Його оправдано, а приданий йому на поміч під напором деяких людців жидівський сторонник прокуратор Фрідріх Паріс мусів уступити. Непорозуміння між Етаном і його ворогами не покінчилися одначе і здасться були причиною його смерті, яка до тепер не в'яснена. Одні кажуть, що він застрілився вмисно, другі що випадково, иньші що він згинув в наслідок американського поединка. Та як би там не було угорські Русини стратили в ньому щирого свого заступника, а яким тїшився він серед них поважанем, видно хоч би з того, що багато їх взяло участь у його похоронах, що єпископ Фірцак зложив удові кондоленційне письмо іменем Русинів та що зараз же по похоронах виринула між Русинами гадка, що би покійникови поставити пам'ятник, на що й збираються складки. Взагалі треба сказати, що цілві теперішній просвітний і економічний рух між угорськими Русинами, який проявився в останніх трьох роках, усі читальні і крамниці, про які не чувано там до Етана, се його безпосередна або посередна заслуга. І коли на його місце міністерство не найде тепер чоловіка, що хотів би так само щиро і не-

всірно вести далше розпочату акцію, то страта угорських Русинів буде дуже велика і невіджалувана ніколи.

Для поясненя значіння меморіялу Егана наведемо тут безсторонний голос німецької газети „Vaterland“, яка (число 54, із 25 лютого 1900 р.) у статі названій „Жидівська мафія¹⁾ в північній Угорщині“ написала в часі, коли на Егана напали Жиди за його меморіал, таке: Угорський міністер рільництва, Дараній, не відкликав міністеряльного свого комісаря Егана за те, що він у Мункачі держав будьто „антисемітський“ відчит про потребу опіки над руським селянством в угорських Карпатах, хоч жидівсько-угорська преса кинулась із цілим завзятем на сего комісаря і на самого-ж міністра (жидівського походження) Дараній не міг відкликати свого урядника і лишити його без оправданя, наколи не хотів засісти на лаві обжалованих і виявити себе орудем у руках жидівської мафії. Справозданє про економічне положенє руських селян північної Угорщини передав Еган своєму міністрови недавно. Се урядова студия відносин тамошних селян до Жидів, що

¹⁾ Мафія = тайне товариство для доконуваня розбоїв.

наплили до Угорщини з Галичини головно шляхом, що веде на Мункач. Один із фахових літератів і політиків угорських (не реакціонер) так висловився про се справозданє Етана: „Кажу з чистою совістю, що в житю не мав я в руках лектури, що зворушила би мене більше як справозданє Етана, хоч справоздавець держав його зовсім об'єктивно і холодно. Він вичислив імена і подав факти. Він не накладав на сей образ ніяких красок. Він оповідав лише, а факти самі за себе говорили і обжаловували виноватих. Хто прочитав се справозданє, сей плакав і йому мусіла кров ударити до голови. Він мусів загоріти злістю“.

„Vaterland“ каже далше: На се справозданє Етана, предложене міністрови рільництва і вньшим ресортовим членам угорського кабінету, кинула ся північно-угорська жидівська мафія з цілою лютістю. Мафія протестує проти ратункової акції правительства. Щож зробить угорське правительство? Чи воно стерпить, щоби захожі російські і галицькі Жиди зводили далше руських селян на жебри? Чи проєкт Етана уздоровить організм руського селянина? Мабуть розумнійше поводить ся німецьке правительство, що просто

зборонює таку інвазію чужинців на німецьку землю. З чужинцями треба і в Угорщині зробити короткий процес. Прочі з сими елементами, що нищать угорських селян! Се розкладовий елемент, ворожий християнській суспільности. *В. Г.*

Головне жерело теперішньої недолі руського селянства в північній Угорщині лежить у невідповіднім переведеню урбаріяльних відносин. Власти, що переводили ті справи, держали ся букви закона, а не узглядняли в нічим господарських потреб селянина. Вони не питали ся з чого сей селянин, привязаний виключно до землі, буде жити? Селянам забрано сіножаті, пасовища і навіть по части ті ґрунти, які вони уживали перед тим як спільну власність.

Більша фідеїкомісова власність віддала і віддав свої земельні простори по найбільше в наєм поодиноких підприємцям або наємцям, а ті віднаймають селянам потрібні їм до прожитку і годувлі товару землі, пасовиска і сіножаті за подвійну або потрійну ціну.

Але не лише більша посїлість проґрїшала ся тяжко супроти селянства.

І сама держава чи правительство провинили ся тим, що зовсім не подбали про підстави істнованя селян у тих околицях. Держава не подбала власне про те, щоби між популяцією і земельним посїданєм удержати рівновагу. Селянин животїв від біди, доки мав 6—10 моргїв землї. По роздробленю тих моргїв між 4—5 дїтий, зїйшов на жебрака.

Не диво проте, що ціле угорське Підкарпатє заселене тепер хлїборобним пролетарїатом, в якого нема відповідних просторїв землї, щоби з неї можна вижити. Міг би сей обіднїлий селянин найти ще відповідно до клїматичних обставин сих сторїн свій прожиток у годовлї товару, але до сего недостає йому нї сїножатий, нї полонин. А винаймити се все може він виключно через посередника, який забирає весь зиск для себе.

Фабричного промислу в сих сторонах нема нїякого. Нема й нїяких копалень. Домашний промисл, що обмежав ся на вовняні вироби для власного ужитку, щез зовсім, бо нїде овець годувати. Селянин купує вже крамничну одїж для себе. Міг би хто думати, що в сих сторонах, забитих дошками від сьвіта, бодай прожиток дешевий. Куди! Як-раз навпаки!

До половини зими з'їв кожний господар свої хліборобні засоби, а до жнив жие дорого купленою стравою. За все платить він 8—10% дорожше від міської ціни.

На нужду селян складають ся ще й иньші обставини. Як в абсолютній Угорщині (за часів Метерніха і Баха)* ніхто не дбав про економічні відносини в сих окраїнах, так і тепер, у конституційній ері, наша адміністрація обмежує ся на удержанє якого-такого державного ладу в комітатах, а економічне положенє жителїв їй байдуже. Власть у комітатах концентрує ся на повітових нотарях. А які з сего висліди? Жонатий греко-католицький сьвященник, з річною платою 200 злр., батько дітий, мусить у значній части жити з селянина. Єпископ не заїздить в сї глухі сторони. Він і не контролює високости церковних треб. Учитель хоче вигідно жити, а інспектор заїздить до його школи раз на 3—8 лїт. Нотарь громадський писар, бачить свого „штульріхтера“**) раз на чверть року і не дивниця, що він навикне в селї розпоряджати ся по своїй

*) Бувші австрійські міністри.

*) Судія.

вподобі і самоволі. Богато нотарів дере з народу, що може, і тиранізує селян. В иньших сторонах Угорщини в бодай якась посередна земельна посїлість, що може стати взірцем для дрібних селянських господарів. Тут такої посередної власности нема. Тут не дбає ніхто про контролю адміністрації, про школу, дорогу і взагалі про публичні справи. Селянський пролетаріят відданий божій ласці і опіці.

Сї обставини витворили прояву, що в переважно хліборобній Угорщині умирає хліборобний нарід. Руський селянин не бачить цілий рік ні мяса, ні яйця, хиба випе кілька капель молока, а в велико-святочний день, з'їсть кусень житнього або пшеничного хліба. Зрештою його поживою в вівсянний оціпок і — коли не бракне — бульба. Недивниця, що коли в иньших гірських сторонах бачимо людей рослих, кріпких та здорових, у руськім Підкарпатю подиблемо хиба недокровні марні, пожовклі мари, безсильні, хиткі, нездалі до військової служби, карликоваті, золотушні (скрофулічні), віддані з розпуки п'янству, зниділі, лїнівї та темні.

Розпука бере дивити ся на сей умираючий нарід. Нинї можна би навіть пред-

сказати день, в яким остатній Русин утече з краю. Доси не найшло ся одначе бодай двох-трех людей, що занялись-би поправою долі сих пролетарів. Не заняли ся, бо й не могли заняти ся, наколи зважимо, що сей бідний та темний нарід на скрізь лише хліборобний, дістав ся в руки найсильнішого і найпроворнішого торговельного елементу в Європі — Жидів.

Початок імміграції сего елементу, що удержуєть ся виключно з торгівлі і з „іешету“ паде в давну давнину. Але небезпечна його пропорція до тубильців виворила ся доперва в 70-их роках, на що зложились — по моїй думці — дві обставини: угнет російським правительством своїх иньшовірців (розумій: Жидів) і той факт, що чужинці там поселяють ся, де подибують для себе пригідний ґрунт. Богатші Жиди вийшли з Росії за море до Америки і на європейський захід. Бідніші вступили до Галичини, а відти зайшли на Угорщину, а власне на руську територію, де жив економічно підорваний, отже й слабий нарід, який можна було всесторонно визискати. Як паразити*) кидають ся на слабші організми, так і Жиди-лихварі ки-

*) Паразити — істоти, що живуть на чужих організмах.

нулись на ціле руське Підкарпатє грубою ма-сою, бо там добачили для себе добре поле для визиску. З того часу почала ся завзята борба між руським, темним, простодуш-ним селянином та сьвітотим, хитрим „тор-говельником“.

В деяких околицях посіли вже ті „торговельники„ (Еґан називає їх із при-чини великої власти Жидів в Угорщині лише сим іменем, а не Жидами) над 50% хлопських земель. Нема ні одної, оселї, хоч би вона складала ся з 8 хат, де би не жив уже хоч один із сих ек-земплярів, „посередників“ до всего. В цен-трах більшого руху являють ся вони в знач-нійшій числі. Приміром у Волівці маємо на 1115 християн 212 нехристів (20%); у Сваляві на 1836 християн — 373 (25%); в Верецьких на 1836 христи-ян — 639 (42%); в Мункачи на 11.000 жителїв — 6.000 Жидів (60%); в цілім Свалявськїм повіті з 56 громадами поди-буємо 3.833 нехристів, отже 16% всего населеня.

Вони винаймають майже всі поло-нини і сїножати більшої посїлости і від-наймають їх опісля селянам. Вони держать у своїх руках всі коршми, де розпивають селян і сим підривають їх моральну і ма-

теріяльну екзистенцію. Здеморалізований і обідній селянин став опісля для них певною жертвою. Всі комунікаційні підводи, особливо підводи до вивозу панського лісового матеріялу, чи збіжа, лежать виключно в їх руках. Вони посередничать при всякого рода торговлі, вони торгують поживою, одежею, рільничими знарядями, будівляним матеріялом, ломами камінними, шутром, взагалі — всім.

Маючи всякий „гешефт“ у своїх руках, вони орудують цілим житєм селянина, всім річним його зарібком, всею його будучиною.

Селянин став тут невільником сих „торговельників“ у повнім значію слова.

Найниша стопа процентова, яку я застав у сих сторонах, виносила 3 зр. від 10 зр., отже 30%. Може бути, що деінде процент від позичок менший, але мені про се не звісно. Але скоро лише довжник трохи обідніє, то тутешній лихвар сейчас підтягає процентову струну на 1 зр. тижнево від 10 зр. Місяцями процент сей росте до 2 зр. тижнево. В Березькій верховині на галицькій граници коло Ляторки і в сусідних громадах, торгують люди галицькими безрогами і женуть їх на торги до Мункача. Там платять селяни за 10 зр., позички тижнево правильно 2 зр.

З почину наджупана*) берегського комітату прийшло селянам наше правитель-ство з деякою грошевою помочю. Там давано селянам завдатки на нові пільні збори. За метричний сотнар давано наперед 450 зр. і селянин міг збувати свої плоди по людській ціні. Там лихварі були зневолені трохи попустити довжникам-селянам. В найновіших часах розпорядив також міністер справедливости нагінку за лихварями. Зразу був успіх. Лихварі наполохали ся. Але тепер уміють вони вже видобуватись із сеї матні, і то тероризмом. Довжник сам не зробить на них доносу до суду, бо тоді втратив би всякий кредит на будуче. А наколи якого лихваря заденунциює який сьвященник або урядник, то лихварі сейчас або сплять його, або просто убють.

По моїй гадці взяло ся правитель-ство незручно до викорінення лихви. Треба було в кожній околиці винайти головного лихваря і покарати з усякою строгістю. Тимчасом ударено на всіх відразу і через те ослаблено справу. Доноси зроблено явно (не тайно), а лихварі звернулись опісля проти донощиків і стероризували їх.

*) Наджупан — політичний начальник округа, як у нас староста.

Зрештою годі сьвященникам, що живуть окружені Жидами, доносити про все властям, бо на тім тратить опісля повага сих сьвященників.

На скільки нині можна судити, то лихва процвітає тут дальше, лише в иньших видах і тайно. Селянин не признається перед судом, які проценти він платив лихвареві, бо тоді не позичено би йому ні одного крайцаря. Як прийде до ліцитації селянського ґрунту, тоді вже за пізно слідити за лихварем. Зрештою найбільше процвітає тут лихва худобою. Якаж її форма? Ось приклади:

Жид купує пару бичків за 70 зр., і віддає їх до „рівного поділу“ селянинові в ціні 100 зр. По році продає Жид ті воли на спілку з селянином ніби то за 140 зр., хоч тихцем продав їх купцеві за 160 зр., Жид відтягає собі тепер 100 зр. (фалшиву ціну купна), а останніми 40 зр. ділять ся з селянином, що годував тих пару волів цілий рік своєю пашею на своїй оборі. Притім відтягає він селянинові випадковий довг із відсотками так, що спільник селянин одержує звичайно чисте зеро. А що заробив Жид? Він заробив: 30 зр. при передачі бичків селянинові, 20 зр. як половицю зиску при

продажі волів по однорічній годовлі, що найменше 10 зр. як процент від давнішого довгу селянина за всякі віктуали і других 20 зр. при продажі волів, тому що він ті воли продав тихцем купцеві не за 140, а за 160 зр. Разом заробив проте сей „торговельник“ в однім році за 70 зр. капіталу — 80 зр., се значить 115%.

Подібно діє ся і при вставлюваню селянам корови. Корова коштувала Жида 35 зр., однакож він віддав її селянинові („вставив“ в його стайню) по ціні 50 зр. В трех роках отелила ся корова три рази. По трех роках веде Жид чотири штуки на торг і продає їх опять по висшій ціні тихцем. Заробок Жида ще більший. За 4 штуки бере він такі гроші, що вложений капітал (35 зр.), приніс йому чистого зиску що найменше 125 зр. Селянин одержує лише кілька золотих, бо доїв три роки корову. В непашнім році мусить іще селянин купити у „свого“ Жида і добродія паші на прогодованє сих чотирох штук, або винаймити у Жида половину. Інакше може худобина змарніти або згинути, а тоді всю втрату винагороджує Жидови селянин-спільник. Розуміть ся, що за „вигоду“ (за вставленє корови) во-

зить селянин свого добродія по всіх торгах і робить на його ґрунтах за дармо.

З таким селянином-невольником поводиться угорський „торговельник“ деспотично, по тиранськи. Він кланяється лише перед „горою“, — „долину“ давить немилосердно. Руський селянин дуже боїться „свого“ Жида і не вагається навіть зойкнути. А „свій“ Жид бере „свого“ селянина до самої шкіри. Так, приміром платять у Долішніх Верецьких усі земські властители жиди денно 60—70 кр. і дають ще три чарки горівки і пачку тютюну. „Свому“ Жидови виходить селянин до жнива за 30 кр., а в деяких сторонах, де нема дворів, діставав селянин за порізане і порубане стоса дров пачку тютюну вартости 3 кр.

Наколи би хто відважився нарушити ті відносини (невольництво) між руським селянином і клясою т. зв. „торговельників“, то „торговельники“ готові на все. Вони сейчас порозуміють ся з собою і не пеберебирають у способах. Сьвященника в Вербязи пустили вони в трох літах три рази з димом за те, що він вагався стати до ліцитації полонини, що доси була в жидівських руках. Сьвященникові в Дол. Верецьких загрозили за

ліцитацію сіножатий підпалом, а коли він обезпечив усе своє майно від огню, то „торговельники“ пімстили ся на нім сим способом, що в ночи повирізували чотиром його коням язики. З Галичини привозять багато кльоців до тартаку в Волівці. Частина візників ставала не в Жида в коршмі, але в руського селянина в Ляторці на попас. За те спалено небавом сего селянина. В Марамароськім комітатї заложено минулого року в деяких селах задаткові каси і крамниці на лад галицьких. Щож стало ся? Про се дізнали ся „торговельники“ і сейчас вислали двох своїх людей до руського сьвященника в Долішній Бвстрі (що станув на чолї сеї селянської організації) з представлєнєм, щоби він сейчас залишив свою роботу. Сьвященник засьміяв ся і заявив що крім него ще иньших 10 людей трудить ся над сим дїлом, і що проте його виступленє з організації не спинило би дїла. Невдовзі потім підпалено обійствє сего сьвященника на чотирох углах і він утратив весь свій необезпечений маєток. Деканови з Долішних Верецьких поручив міністер рільництва списати в своїм деканатї число худоби селянської і подати до відомости правительства простори полонин і сіно-

жатиї, які є в селянських руках. Декан їздив від села до села в серпні 1898 р., і списував селянські потреби. Під кінець жовтня явилися „торговельники“ у декана і радили йому добрим способом залишити сю роботу, бо може знайти ся хтось (?) такий недобрый, що міг би декана за те підпалити. Декан мусів у слід за сим зрєкти ся своєї задачі. Сьвященник у Сускові вислав перед двома тижнями просьбу до своїх властей, щоби його чим скорше перенесено на иньшу парохію, тому що він тут нещевнений ні свого, ні своїх дїтий життя. І сей сьвященник належав припадково до сих, що донїс до суду про ляхварів у своїм селї, а від кількох лїт доставляв ураз із громадою материял до будови комітатської дороги.

Можна би навести ще багато прикладів в яких ті „торговельники“ станули в простій суперечности до інтересів держави і державних урядників.

В уніварській комітатї удержує держава, в Турї-Реметї розплодову кінську стайню. Не посїдаючи власних сїножатиї мусять стайня купувати сїно і овес. Але доставу мають у своїх руках виключно „торговельники“. В найновїйших часах подали вони собі руки і змовились достав-

ляти стайні 100 кільо вівса лише по 8 зр. Команда в Дебрецниї, що орудує стайнею в Турі, була змушена спрозаджувати овес аж із Дебрецина, що оцять походив не від приватних доставців, тільки від збожевих кушців, але по ціні 6.20 зр. При винаймі пропіначії в Волівци і сусідних селах берегського комітату не важив ся ніхто станути до ліцитації, бо всі боялись шинкаря, що від літ винаймає сю пропіначію. Вислід був такий, що ерар, аби покінчити справу, мусів Воловецький повіт злучити з Мункачівським.

Наколи ся кляса „торговельників“ важить ся так виступати проти державних урядів і урядників, то можна собі представити, з якою тиранською самоволею виступає вона проти сільських громад, де писар чи судія просто підлягають сим „торговельникам“, або де „торговельник“ сам є судією, або належить до кружка селянських визискувачів.

Ті „торговельники“ сповняють свої обовязки супроти держави дуже слабо, недостаточно. Я не стрінув доси таких, що були би угорськими горожанами, хоч вони тут сидять уже довший час. Знаю численні випадки, що богатші „торговельники“ залягають по два і більше років

з податками в надії, що удасть ся їм їх не заплатити. А як зручно вони уміють відтягнутись від військової служби! Вони калічать себе, або натирають части тіла їдкими смаровилами, щоби при бранці перепастися як неспосібні до війська. Усуване від військової служби приходить їм тим легше, що метрики уродження ведуть ся дуже недбало. За старшого 20-літнього брата ставить ся до бранки молодший 15 літний, а старший гуляє тимчасом за границею. Близькість галицької границі в їм дуже на руку. Богатші „торговельники“ наймають бранців і посилають їх під своїм іменем родинним до бранки до Галичини. За Петра ставляє ся Павло, розуміє ся якийсь німий, кретин або горбаль, нездалий до війська.

Підкупство урядів і судів се тут так буденне діло, що рідко коли селянин у справі з Жидом приїде до свого права. Кожного уміють вони підкупити. Непідкупного тероризують навіть погрозою смерти.

Повітовий судія в Долішних Верецьких розповідав мені перед кількома тижнями, що він не важив би ся без стрільби вечером вийти за місто. В дорозі на візку

держить він заєдно стрільбу між колінами. А мушу ще замітити, що сему судії відобрано карні справи. Звісного „торговельника“ з Волівця судить завсїгди судия делегований з Берегсасу, а то на приказ висших властей. Свалявський старший судия звісний зі своєї справедливости і енергії. Нарід обожає його і любить. Він дбає про справи тубильців. Але на його житє важили „торговельники“ вже два рази. В роздільських сутках зачяїлись на него і були би й убили, колиб przypadково иньші люди не задержали його силою в чарді Данила.

„Торговельник“ певний завсїгди, що виграв справу в судї. Ось приклад: Перед роками зайшов тутешний лїсничий в фїдеїкомїсних добрах, вірний старий слуга, до того богатший чоловік, до skleпу в Сваляві, щоби купити кїльо шроту. Не маючи з собою гроший, взяв він шрїт на борг за 30 кр. Вернувши домів, занедужав przypadково і по тижни помер. Умираючи зробив при свїдках завіщанє і еказав виразно, що не має нїяких довгів крім 30 кр. за шрїт у згаданого купця В десять днів по його смерти явилась у вдовиці урядова комісія з купцем зі

Сваляви і зафантувала за фальшивий довг небіщика в сумі 200 зр. частину спадщини. Справа пішла перед суд, купець поставив своїх свідків, свідків вдовиці не допущено, а кінець був такий, що суд присудив купцеві 200 зр. з процентами, а вдовиця заплатила кошти процесу і кару за те, що в своїм часі урядову комісію викнула за двері. Нарід трепеще на вид „торговельника“.

Рабунки і обвішуванє зрабованих осіб є тут чимсь звичайним. У всіх випадках провірено, що злочину допустили ся „торговельники“. Між Русинами було в остатніх десятках літ лише два розбишаки, з яких один, Володимир, сидить за убийство від 4 літ у криміналі. Число підпалачів, розбишак та злодіїв із класи „торговельників“ доходить до кількох соток.

Старший командант кошицької жандармерії, куди належать комітати Береський, Уніварський і иньші, заявив мені минулого тижня, що публична безпечність zagrożена в сих комітатах лише зі сторони сих захожих елементів. Руський селянин спокійний і як би не ті „торговельники“, то в цілій охресности не треба би ні одного постерунку жандармів. Нарід руський, каже, побожний і богобоязливий.

Я се провів сам своїм досвідом. Я обов'язую ся цілий рік ходити без зброї по всіх полонинах, лісах та дебрах, розуміє ся під умовою, що не стрінусь із „торговельником“. Сі зайти трівають лише людей, а тероризуючи все населенє, панують над ним. Вони тут безмежні пани.

Банк або задаткова каса не в силі тут оперувати. Два чи три рази пробовано тут заводити позичкові каси, щоби людям подавати дешевий кредит. Але „торговельники“ сейчас змовились і всіх довжників каси знищили матерьяльно. А як прийшло потім до ліцитації довжника, то не явив ся ні один купець на майно довжника і позичкова каса втратила свою позичку. Гроші можна тут позичати лише у „торговельника“, розуміє ся на лихву. „Торговельник“ позичає гроші без ризика. Селянин попадає в першу залежність від такого вірителя при „вставляваню“ худоби на половицю зиску. Ся худоба покриває вже можливу втрату вірителя. Часом сам селянин бере таку худобу з рук „торговельника“, але по більшій часті „торговельник“ всякими обіцянками наклонює селянина до сеї будь-то корисної спекуляції. Коли селянин припадком веде ся легкодушно, то „тор-

говельник“ навідує ся до него дуже часто і пильнує його, щоби не змарнував вставленої штуки. Такою худобою не сьміє селянин їздити ні на торги, ні в поле. Буває, що й до плуга не вільно йому впрягати вставленого вола. По продажу вставленої худоби обчислює торговельник із селянином, а на випадковий довг велить собі зараз вписувати вексель або т. зв. тратку. При другім обрахунку наріс звичайно довг. Тоді „торговельник“ продає движиме майно селянина, а як сего за мало, то частину ґрунту інтабулює на себе. Така процедура продовжає ся кілька літ, віритель обмотує свого довжника що раз новими грошовими інтересами худобляними, а за третім вставленем худоби переходить звичайно ціле недвижиме майно на „торговельника“. Буває й так, що торговельник не переписує набутого господарство навіть на своє імя, а селянин платить за него ще ґрунтовий і домовий податок.

На сїм місци завважу, що хоч як був би бідний будучий „торговельник“ зразу, зайшовши з Галичини чи Росії до Угорщини, — він живе просто з милостині своїх одновірців — то таки не занедбує образования своїх дїтей. В глибокій Вер-

ховині, де в руських селах крім сьвященника та учителя нема звичайно ні одного письменного чоловіка, удержують „торговельники“ на свій кошт покутних учителів, т. зв. „божерів“. Ті ходять від хати до хати, збирають жидівську молодіж, від чотиролітних почавши, і учать її віри, читати писати і головно рахувати. Таке водить ся в околицях Унгвара і в цілім Марамороськім комітаті. В Марамороськім Сиготі відбуває ся навіть два рази в рік „торг“ на сих божерів.

Скоро лише лихвар набув собі тут і там кілька селянських господарств поданим повнеше способом, а всіх разом управляти він не в силі — тоді обезпечує він господарські будинки від огню. Невдовзі потім підпалює сам ті обезпечені предмети, ховає в карман грошеве відшкодоване, а ґрунт віднаймає опять селянам. Деякі „торговельники“ були вже так добре звісні угорським асекураційним товариствам із того ремесла, що їх жадна асекурація не хотіла приймати. Вони мусяли проте обезпечати свої недвижимости в заграничних асекураційних товариствах. Деякі „торговельники“ забогатіли навіть з сего ремесла і живють нині по містах із цілим комфортом.

Чужинець, що вперше зайде в руське село, не завважить зразу убожества гамовних селян¹⁾). Бо хоч в деяких центральних селах (при головних шляхах) „торговельники“ становлять вже четвертину або третину населення, а місцями навіть половину, то в глибокій Верховині займають вони три до п'ять хат. В селі треба роздивитись і розслідити масткові відносини селян, та аж тоді покаже ся, що третина, половина або й більша половина селян не має вже ніякої земельної власности, бо вся їх земля перейшла в руки 2—3 „торговельників“. Селяни живуть лише в комірнім, а землю віднаймають від „торговельників“. Ні худоба, ні збіжжя, ні сїно не належать до них, хоч вона коло того всего ходять. Їм відпускає „торговельник“ лише малу пайку на прожиток, решту бере собі.

Весь господарський інвентар такого „торговельника“ складає ся в селі з одної великої шоци, де зложена кукурудза.

¹⁾ Етан помиляєть ся тут. Не треба аж випитувати в селі про відносини, аби на перший погляд не завважати бідноти угроруських селян. Вона така велика, що мусить сама кожному впасти в очи, навіть без його волі. В. Г.

З величини такої шопи можна пізнати, кілька селянських ґрунтів проковтнув уже сей „торговельник“. Сам він цілий рік не бере ся до ніякої пільної роботи. Його робота лежить у тім, що в осени розкаже „своїм“ селянам: „Тепер звозіть „мою“ кукурудзу!“

Хто з захожих побачить у селі худобу, сей не має понятя, що переважна частина сеї худоби належить також до „торговельників“ Селянин годує її лише і уживає. В цілім Свалявськiм повіті є 6.500 коров і волів. З того належить до „торговельників“ 3.192 штук. В поодиноких громадах ще більша діспропорція. В Ганьковиці мають селяни 33 власні штуки, а до „торговельників“ належить 229 штук. В Волівці мають селяни 122, Жиди 226 штук. В Гукливім — селяни 160, Жиди 165 штук. В Кічорні — селяни 35, Жиди 81. В Перехресній — селяни 21, Жиди 46. В Сербівцях — селяни 50, Жиди 58. В Малих Ростоках — селяни 34, Жиди 88. В Верб'язі — селяни 56, Жиди 100. В Завадці — селяни 46, Жиди 150. В Тисовій — селяни 26, Жиди 60. В Котильниці — селяни 16, Жиди 70. В Вишній Бистрі — селяни 26, Жиди 70. В Мискарєвиці — селяни 11, Жиди 16.

В Борсучинї — селяни 5, Жиди 20. В Ляторці — селяни 61, Жиди 150. В Шлавї — селяни 25, Жиди 30. В Рососї — селяни 10, Жиди 74. В Великих Ростоках — селяни 10, Жиди 74. В Ветлинї — селяни 16, Жиди 65.

В таких обставинах нема вже ратунку для селян. Земля до половини в руках чужинців, що не в і не будуть ніколи Мадярами, що не в і не будуть хліборобами, що ссуть лише землю, а ніколи її не справляють, що уважають сю землю за предмет торгівлі і покинуть її, скоро земля опустаруватіє. Жителі сих околиць мусять згинуть, земля мусять опустаруватіти, худоба що з року на рік чисельно зменьшає ся, пропаде.

Нарід, що не має ні землі ні худоби, якого судьба лежить у руках лихваря; нарід, що зависить від гумору і самоволї сего лихваря; нарід, розпитий нарочно і здеморалїзований, якому вже ні сьвященник, ні війт не можуть прийти в поміч, а якого всякий адміністраційний урядник використує і кривдить; нарід, якому взагалі ніхто в сьвітї не подає помічної руки — сей нарід буде поступенно упадати матеріально і морально чим-раз низше, поки не загине.

Наколи, Ексселенцію,¹⁾ думаєте помогти сему народови, наколи хочете надолжити те все, що держава і суспільність тут за столітя занедбали і по силам направити зло, яке натворено; наколи хочете в останній годині та в крайній небезпечности подати руку сим, що борються зі смертю і бодай одну їх частину спасти від загибелі, — то тут лише один вихід. Лишіть на боці всякі пал'ятивні дрібні способи, і беріть ся за уздоровлене цілого недужого організму.

Найперше треба подбати про довгоречинцевий кредит земельний, щоби піднести опять штучно обнижену вартість землі. Крім того треба подбати про короткоречинцевий особистий кредит. Опісля треба „вставити“ селянам розплодову худобу. Ся худоба остане поки-що власністю держави, а користь із неї припаде селянам. Далше треба під проводом місцевих сьвященників з'організувати господарські селянські спілки. Над сими спілками треба розвести контролю, висилати туди мандрівних інструкторів, а поодинокі спілки злучити в одну цілість під надзором міністеріяльного комісаря. Організацію таку

¹⁾ Тут треба розуміти міністра рільництва.

треба перевести (для проби і досвіду) найперше в однім повіті. По році можна буде вже довести до того, що в сїм повіті нї в одного господаря не буде вставленої „торговельником“ штуки товару, а довги його через те не зростуть. Се загірив селян до праці і ощадности. Селянин вибє ся з просоня, в яке попав. Він почує себе вільним, визволеним із лихварського ярма і набере сили і охоти до труду.

Дехто думає, що руський нарід фізично так занвдїв, духово так нерозвитий, а морально так занепалий, що вже неспосібний до нїякої праці і до тверезого, правильного життя. Хто так думає, сей не знає руського народу. Руський нарід у ґрунті душі добрий, слухняний, слівний і приличний. Він перейме ся поступом і він знає дуже добре, де лихо сидить. Тільки-ж у него нема снаги, щоби власними силами видобутись із теперішного положеня. Розуміє ся, що нині сей нарід неспосібний до нїякої роботи. Він же ж годує ся лише вівсяним оціпком, капустою, а в найліпшим випадку бульбою. Ся страва не подає йому фізичної сили і тривкості. Його організм немощний і нерозвитий. У війську, де його добре живлять, руський селянин не тільки сповняє свою службу

на рівні з иньшими, але він витривальший від угорського подолянина, бо заправлений до бід. В Галичині, де руське населене в деяких околицях масть ся ліпше, Русин розвиває ся духово дуже добре, понятливий і спосібний до всякої ручної роботи. За дві десятки літ змінять ся обставини в нашім Підкарпатю на ліпше, скоро тільки держава подасть його жителям скору і добру поміч.

Дехто сумніває ся, чи зможемо ми сей нарід для себе виховати, коли витягнемо його з теперішної бід. По мойй гадці поведе ся нам зблизити сей нарід до нас, наколи подамо йому передовсім ліпші життєві умови. Руське питанє в на разі питанєм жолудка. Ужне держава всіх своїх сил для поратованя сих людей, то ми зискаємо в них трудящих хліборобів.

Теперішна хвиля надобить ся до акції правительства в сїм напрямі як найбільше. Вся публіка прихильна акції і вижидає її від Вас, Ексцеленцію!

Сї карпатські верховини були колись пралїсом. Ті, що викорчували і справили сю землю, ті, що тисяч літ зрошували її своїм потом і живючи тут сповняли

совісно свої горожанські і патріотичні обов'язки в мирних чи воєнних часах супроти держави — ті хлїбороби заслугоють на державну поміч у сій тяжкій для себе хвили. Двигнути їх, лежить у державнім нашім інтересї.

Ціна 25 сотників.

*Гуртом
українське гніздекко!*

Hurtom.com

сайт підтримки всього українського

відео, музика, література, програми, ігри

українською мовою

**Оцифровано у рамках інтернет-проекту
«Оцифрування літератури Гуртом»**

**Метою проекту є всебічне поширення
україномовної літератури у всесвітній мережі**

«Гуртом» – разом ми сила!

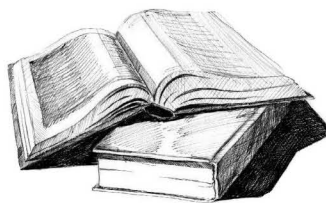

Електронна
бібліотека
імені
Василя
Пашницького

У.
Василь
ПАШНИЦЬКИЙ
Р.

В. Пашницький

Оцифровано Гуртом
у співпраці з
Електронною бібліотекою ім. В. Пашницького